

Opponensi vélemény

N. Horváth Béla: *A líra logikája. József Attila* című doktori értekezéséről

N. Horváth Béla könyve (a megnevezés jogosult, hiszen a mű 2008-ban megjelent az Akadémiai Kiadónál) voltaképpen az egész életművet átfogó József Attila-monográfia. Ezt a fejezetcímek is mutatják: a „pályakezdestől” az „utolsó versekig” tekint át a XX. századi magyar költészet egyik legfontosabb alakjának munkásságát. Az alcím lehetett volna a következő is: „József Attila poétikái”, hiszen az életrajzot követő és igencsak szerteágazó tematikájú fejezeteket a különféle korszakokra jellemző „poétikák” vizsgálata kapcsolja össze, illetve ez a vizsgálat az értekezés fő szólama. Így sort kerít az avantgárd, a folklorizmus, a tiszta költészet, a népiség, a proletár művészet (vagyis a munkásmozgalom) poétikai vetületeinek tárgyalására, de kitér a pszichoanalízis, valamint a marxizmus hatására is ebben a vonatkozásban. Ez azt jelenti, hogy vannak ugyan viszonylag terjedelmes fejezetek, amelyek nem versekről szólnak, illetve nem lírapoétikai kérdéseket feszegetnek, de a munka egészéből egyértelműen kiderül, hogy ezek lényegében csak „kiszolgálják” a poétikai fejtegetéseket. (Ez annak ellenére is így van, hogy N. Horváth Béla minden, az életművet illető kérdésben kiemelkedően tájékozottnak mutatkozik, mondhatnánk, „a kisujjában” van a szakirodalom. Márpedig ez éppen József Attila esetében nem kis teljesítmény.)

A *Bevezető*ben megfogalmazza az általa követendőnek gondolt módszertant. A korszakolás „poétikai-ideológiai” szempontú válfaját részesíti előnyben, amely megnevezés talán bővebb kifejtésre szorult volna. Az ezt követő megjegyzésekből azonban világosan kiderül, hogy a korszakhatárt csak akkor tartja operatív fogalomnak, ha azt eléggé rugékonnyan kezeljük. Erre különösen nagy szükség van ennél a költőnél, aki szívesen „vándoroltatta” a szövegeit, illetve motívumait, mit sem törődve az utókor kétségbeesett periodizációs kísérleteivel. Ugyanez a szemlélet jellemzi az életrajz és a költészettörténet viszonyát is ebben

a disszertációban. Mindenekelőtt az életmű alakulása érdekli „a művek tükrében”, de nem híve annak a divatos felfogásnak, mely szerint az életrajzi adalékok szigorúan leválasztandók a műelemzésről. Másfelől arra is ügyel, hogy a ezek az adalékok ne léphessenek elő a művek esztétikumának „magyarázatává”. „A referenciák nem a kód feloldását, a szöveg poétikumának rejtett kulcsát jelentik a mai elemzők számára, hanem a szöveg keletkezésének koordinátáit” – írja.

Az avantgárd korszak kísérletező poétikájának jelentőségét abban látja, hogy általa meghaladhatóvá vált a „a szépség koldusának” szerepe, a „szecessziós életfájdalom kidalolása”. Ezt példázza a *Nem én kiáltok* kitűnő, finom meglátásokban gazdag elemzése, vagy a kevésbé ismert *Szomorú* című 1925-ben született vers szürrealisztikusan „deszemiotizáló” mozzanatainak kimutatása. Általában véve is elmondható, hogy az értekezés legértékesebb részeit a verselemzések jelentik. N. Horváth Béla munkáját minden bizonnyal sokan mintegy „kézikönyvként” fogják használni, bizonyos versek új elemzési lehetőségeit keresve benne. (Ezt a fajta használatot – nagyon helyesen – elősegíti a hivatkozott versek betűrendi mutatója is a kötet végén.) A verselemzések sikerességét a jól átgondolt, és mindig az adott vers-individuumra kidolgozott poetológiai eszköztáron kívül az is biztosítja, hogy a szerző minden apologetikától távol tartja magát. Az a mély meggyőződése, hogy József Attila zseniális költő volt, nem akadályozza annak a megállapításában, hogy pályájának első szakaszában távolról sem csak remekművek kerültek ki a tolla alól. Néha egyazon művön belül is hullámszik a színvonal (így például megállapítja az *Isten* című versről, hogy annak négy része „eltérő művészi érettségű szövegrészeket tartalmaz”. Nagyon fontos képesség ez egy irodalmár részéről, különösen akkor, ha egy nemzeti klasszikus bőségesen tárgyalt, néha kifejezetten „agyonelemzett” szövegeiről kíván valami újat mondani.

N. Horváth Bélának versanalíziseiben túlnyomórészt sikerül valami újat mondania, ami azért is nagy szó, mert nem csupán tövéről-hegyére ismeri a szakirodalmat, de minden

indokolt esetben hivatkozik is az abban foglalt megfigyelésekre. Az *én- és önteremtés versei* című fejezetben például a *Tiszta szívvel* valamennyi fontosabb értelmezésére utal lábjegyzetben, az övétől szemmel láthatóan eltérőkre is. Nem vitatkozó alkat, általában elfogadja, hogy egy műnek különböző értelmezései lehetnek, sőt, ezeket az eltéréseket értéknek tartja. Így megemlíti, hogy Bókay Antal elemzése a versről „új megközelítést” jelent, amely a neofreudizmus posztmodern szemléletére épít, de nem jelez sem egyetértést, sem távolságtartást ezzel a felfogással kapcsolatban. Meg kell mondanom, hogy néhol kissé zavart ez a minden irányban működő elfogulatlanság; néhol igényeltem volna az állásfoglalást, különösen azokban az esetekben, amikor a szakirodalomban is vita alakult ki az értelmezők között. A 68. oldalon lábjegyzetben jelzi például, hogy akad olyan értelmező (nem is akárki, Németh G. Béla) aki nem tartja kizártnak a Heidegger-hatást a húszas évek végén, míg mások (köztük Tverdota György) nem lát ilyen összefüggést. Nem tagadva Németh G. Béla ama gesztusának recepciótörténeti jelentőségét, amellyel beemelte az egzisztencializmus problematikáját a József Attila-elemzésbe, ma már eléggé egyértelmű, hogy inkább Tverdota Györgynek adhatunk igazat. Heideggerről a költő hallhatott ugyan Arthur Koestlertől, de valószínűbb, hogy nem olvasott tőle semmit, akárcsak idősebb pályatársa, Babits Mihály, aki pedig még személyesen is megismerhette a filozófust Szilasi Vilmos révén. Kétségtelenül részletkérdésről van szó, ám ebben a vitában állást foglalni azért sem szükségtelen, mert Németh G. Béla szuggesztív verselemzéseinek éppen a filozófiai „háterszága” bizonyult avulékonnak mára. Természetesen nem állítom azt, hogy N. Horváth Béla sehol sem bocsátkozik vitába: nagyon határozottan elutasítja például Németh László „ledorongoló” ítéletét a költőről, jelezve azt, hogy a kettejük között kialakult kapcsolat „tisztázó felfogása” még várat magára. Mindenesetre ő nem menti fel Németh Lászlót az értetlenség vádjá alól, mint ahogyan az író némely monográfiája tette azt.

A disszertáns poétikatörténeti jellegű megfigyelései közül kiemelném a *Nincsen apám, se anyám* kötet „kevert” poétikájának jellemzését. „Az új kötet az új hangot, új verseszményt mutatja, az avantgárd és a tiszta költészet formáit. Mint az avantgárd esztétika hatása alatt formálódott művek és a folklorisztikus tradicionális versformát, beszédmódot és képeket mozgósító versek párhuzamossága is jelzi, József Attila sem a kassáki ’vagy-vagyot’, sem az avantgárd doktrinér modernizmusát nem tekintette magára nézve kötelezőnek.” (86.o.) Fontos ez a megjegyzés azért, mert jól mutatja azt a kivételes szellemi szabadságot, amely József Attila tájékozódását és alkotásmódját egyaránt jellemezte. Ennek szem előtt tartásával N. Horváth Béla hiteles és árnyalt magyarázatát adja József Attila sokat vitatott „barthás” vagy „népies” fordulatainak, amely ismét csak nem pusztán ideológiai-eszmetörténeti szempontból érdekli, hanem a vele összefüggésben kialakuló költői gyakorlat, magyarul: a folklorizmus miatt. A költő ugyanis eszmeileg meglehetősen eklektikus szövedéket hoz létre a „barthás” fogalmaknak és a tudományos szocializmus szellemi apparátusának vegyítésével, ám ezenközben a verseiben megjelenő és sokféle forrásból táplálkozó folklorizmus a disszertáns szerint alapvetően független a politikai mozgalmaktól. N. Horváth Béla rámutat, hogy a folklór a költő számára leginkább csak forrás, toposzok, szövegrészletek kincsesbányája, amelyeknek segítségével új poétikai közeget kívánt kialakítani.

Hasonló gondolatmenetet érvényesít *A proletár művészet poétikája* című részben. Pontos érzéssel indul ki József Attilának abból a megjegyzéséből, mely szerint a proletariátus, a proletár lét számára nem tartalom, hanem „forma”. Idézi azt a rendkívül érdekes fejtegetést, ahol a költő arról beszél, hogy a „sivárságot” lehet tartalomnak és formának is tekinteni, s hogy a baloldalon éppen azért érzi magát magányosnak, mert mások tartalomnak látják azt, amit ő formaként használ csupán. N. Horváth Béla ezt úgy interpretálja, hogy a külváros külső sivársága csupán „jól jön” a költőnek a belső sivárság megjelenítéséhez, ezért nevezhető formának. Talán érdemes lett volna hosszabban

kommentálni ezt a forma-tartalom kérdést, ugyanis így az érvelés egyáltalán nem világos. Ha ugyanis a proletárság nem más, mint puszta külső forma, amely mintegy befogadja a tőle függetlenül is létező belső tartalmat, olyan dialektikátlan forma-tartalom fogalomhoz jutunk, amely minden bizonnyal idegen volt József Attila gondolkodásmódjától. Elképzelhető, hogy a költőnek ezt az összefüggést nem sikerült önmaga számára is kielégítő módon végiggondolnia; ha ez így lenne, akkor ezt az értelmezőnek is le kellene szögeznie. Ha viszont a forma-tartalom eme felfogása megáll gondolatilag, akkor ezt kellene bizonyítani a kifejtés során.

Az értekező több fejezeten át tárgyalja a mélylélektan és a szocializmus, a freudizmus és a marxizmus összekapcsolásának kísérleteit József Attila gondolkozásában. Maga is szembenéz azzal a költészettörténetileg - a számtalan erről szóló kommentár ellenére is - izgalmasan nyitott problematikával, hogy milyen *poétikai* fejleményei voltak a Freud-hatásnak, valamint az analízis korabeli gyakorlatával való megismerkedésnek. Ebben a vonatkozásban is csak azt erősíthetem meg, amit a korábbiakban is hangsúlyoztam: N. Horváth Béla felkészültsége roppant széleskörű, teljes keresztmetszetében ismeri a szakirodalmat. Problémaérzékenysége is hibátlanul működik, ami azt jelenti, hogy ebből a gondolati szövevényből éppen azokat az összefüggéseket emeli ki, amelyekből poétikai konzekvenciák adódhatnak. Az életrajzi adalékokat igyekszik tömören és a kommentárok egy részére jellemző elfogultságok nélkül elrendezni és ismertetni. Néha talán nem is könnyű belátni az ilyen szöveghelyek szükségességét az értekezés egésze szempontjából. (Egyetlen példát említve: a szerző mintegy igazságot szolgáltat Szántó Juditnak, megemlíti, hogy „heroikus önfeláldozással” gondoskodott a költőről. Ebbéli igyekezetében még azért is megdicséri, hogy óvta a költőt „az ideológiai elhajlásoktól”, amikor „szembefordult a kommunista párttal”, és „rövid időre a nemzeti szocializmus felé tájékozódott”. Ezután viszont az igazságnak megfelelően hozzáteszi, hogy Szántó Judit később kiszolgált a

hivatalos József Attila-képet, manipulált a kéziratokkal, stb. Az olvasó ezért kicsit tanácstalan abban a tekintetben, hogy mikor végül a költővel közös sírba temették, ezt József Attila elleni merényletként kell-e kezelnünk, vagy az önfeláldozó társnak kijáró gesztusként? A problémát valószínűleg az okozza, hogy N. Horváth Béla meglehetősen belemélyed a biográfiába, de ahhoz nem eléggé, hogy valóban tisztázhassa az életrajzi síkon felmerülő kérdéseket.)

Ezekben a fejezetekben disszertánsnak értelemszerűen szembe kell kerülnie a pszichoanalízisre támaszkodó versértelmezésekkel, illetve el kell döntenie, hogy maga mennyire fogadja el és alkalmazza az ilyen módszereket. Ebből a szempontból is igyekszik nyitott lenni, ugyanakkor távol tartani magát a szélsőségektől, az analitikus interpretáció „vadhajtásaitól”. Ez általában sikerül is, néhol azonban nem tűnik teljes mértékben következetesnek. A 192-193. oldalon például nem fogadja el a *Holt vidék* analitikus irányultságú értelmezését, mondván, hogy a szexuális szimbolikával való magyarázat érvényessége teljes mértékben nem kizárható ugyan, „de valószínű, hogy hasonló értelmezés más műveket is így interpretálna”. Ezért inkább a „parasztság iránti elkötelezettség” sikeres poétikai megformálásaként írja le a verset. A *Ritkás erdő alatt* című versről viszont két oldallal később ezt írja: „Egy felületes olvasat is érzékeli a versbe épülő szexuáliszimbolikát”. Majd úgy összegzi véleményét, hogy a vers nem más, mint kísérlet „a terápiás élménytartalmak poétizálására, lírai eltárgyasítására”. Ezt a következtetést a Rapaport Samuhoz fűződő terápiás kapcsolattal, tehát egy külső filológiai adalékkal támasztja alá. Ez teljes mértékben legitim eljárás ugyan, de elvileg erről is elmondható, hogy az analízis élménye mint magyarázó elv majdhogynem korlátlanul kiterjeszthető lenne az adott korszakban keletkezett művekre. A *hetedik* elemzése során N. Horváth Béla megint csak felidézi, de nem kommentálja Bókay Antal rendkívül karakterisztikus interpretációját; inkább csak kiegészíti azt a pszichoanalitikus értelmezés bizonyos elemeivel.

Azok az elemzések, amelyeket József Attila politikai-ideológiai cikkeiről prezentál az értekező, kivétel nélkül alaposak, higgadtak és körültekintőek. Az *Irodalom és szocializmus* lapjain kifejtett esztétikai elvek jelentőségét éppen olyan pontosan látja, mint az 1931-es Kassák-kritika „balos, szektariánus” szemléletét. A *nemzeti szocializmus* taglalásakor nem enged a szóhasználati hasonlóságokból adódó felületes párhuzamok csábításának. Találónak érzem Az *egységfront körül* jellemzését, mely szerint „a szociáldemokrata és kommunista pártvezetőket egyaránt inautentikusnak tekintő álláspont alulról, mintegy a tömeg képviselőjében fogalmazza meg az önképviselő szükségességét”, s hogy hasonló igény fogalmazódik meg A *nemzeti szocializmus*-cikkben is. Nem zárja ki az Otto Strasser-féle „nacionalbolsevizmus” hatását, amelyet Lengyel András feltételez, valamint kellő súllyal mérlegeli az egyéni pszichológiai szempontokat, magyarán a személyes sértettség kérdését. Egészében véve mégis az a véleménye, s ezt kellően alá is támasztja, hogy ezt a néhány hetes időszakot nem tekinthetjük „jobboldali kisiklásnak”, hanem csak a költő útkereséséről van szó, „aminek azonban alig van gondolati, poétikai hozadéka”. Ebben a fejezetben is joggal méltányolhatjuk N. Horváth Bélának azt az irodalomtörténeti erényét, hogy tökéletesen beszél „József Attilául”. Ezen azt értem, hogy az egész életműben tökéletes otthonossággal mozog, ezért aztán egy pillanatig sem okoz számára problémát a kontextuális összefüggések bonyolult hálózatának fölvezetése.

Az értekezés fontos fejezeteit alkotják az olyan nagy művek elemzései, mint az *Óda* vagy az *Eszmélet*. N. Horváth Béla ezekben is a teljes vonatkozó irodalom áttekintésére és higgadt ítéletalkotásra törekszik. Ez *Óda* esetében ez azért okoz nehézségeket, mert megállapítása szerint a „végletek verséről” van szó, nem csak poétikai eszközeit tekintve, hanem, mint állítja, a vers értelmezői között is. Az egyik véglet szerint ez a világirodalom „legszebb szerelmes verse”, a másik lenne a „teljes elutasítás”. (Nem vagyok József Attila-filológus, ezért csak szerényen jelzem, hogy a magam részéről ez utóbbival még nem

találkoztam.) A vers elemzésével jobbra egyetértek, csak azzal kapcsolatban merült fel bennem halvány kétely, hogy „a szenvedély objektivizálása... nem lírai megismerési formákon keresztül” mint jellemzés, elég pontosnak tekinthető-e. Melyek a „lírai megismerési formák”? – tehetjük fel ugyanis a kérdést. Természetesen értem, mire gondol a szerző: a biologisztikus szemlélet bevonásába a versépítkezésben. Ez így megfogalmazva azonban mégiscsak túl általános, hiszen a minden szemléleti forma líraivá válik, ha esztétikailag sikeresen beépül a versbe. Kérdéses számomra a „medialitás” mostanság divatos fogalmának operativitása is ezzel a szöveggel kapcsolatban, magyarul: nem igazán értem, miért lenne a „pillantásod metsz és alakít” szövegrész „az én formálódásának sajátos, mediális formája”. (Miközben a szerző maga is megjegyzi, hogy „a másikban való öntükröződés a szerelmi élet és a szerelmi líra tipikus toposza” – 277. o.)

Hasonló problémát fogalmaz meg az *Eszmélet* kapcsán. Állítása szerint „az erős szétolvasási tendencia jegyében az értelmezések alig érintkeznek” (289. o.). Jómagam – éppen az N. Horváth Béla által adott logikus és rendszerező áttekintés alapján – nem vagyok biztos abban, hogy a nagyon eltérőnek látszó értelmezések bizonyos pontokon nem ugyanabba az irányba mutatnak-e? Ugyanakkor egyetértek az értekezővel abban, hogy nem lehet célunk az ellenvélemények kisimítása, „összefésülése”, valamilyen nem létező értelmezői konszenzus jegyében. Ami magát az „eszmélet” kifejezést illeti, egyetértek Tverdota Györggyel abban, hogy ez a feltűnően régiesnek tűnő szó talán Dienes Valéria Bergson-fordításaiból kerülhetett át a költő szótárába. Bergson a „tudat” (*conscience*) szót a legtagabb értelemben használja, inkább a latin „mens”, semmint a „conscientia” jelentésében, hiszen ide vonja az érzelmeket és indulatokat is. Valószínűleg ez volt az egyik oka annak, hogy Dienes Valéria a *conscience* szót „eszméletnek” fordítja. A „tudat” mint filozófiai műszó használata a múlt század elején még egyáltalán nem volt magától értetődő. Ha tehát József Attila az eszméletet az intuíció és az értelem szintézisének tekintette, akkor egy nagyon

eredeti koncepciót fogalmazott meg, amelynek már nem sok köze volt Bergsonhoz. N. Horváth Béla cezúrának tekinti az *Eszméletet*, „amelynek túloldalán a kései versek világa formálódik” (308. o.). Kérdés, hogyan magyarázzuk e határvonal mibenlétét? Az értekezés szerzője Bókay Antallal egyetértésben a külső-belső váltásban próbálja megragadni ezt a változást. „A világot tárgyi komplexitásában szemlélő én más szemléleti, értelmezői viszonyrendszerhez folyamodik. A külső világ egyre inkább kiszorul ebből a szemléletből, s ezzel párhuzamosan felnyílik egy belső, a személyesség és a személyiségé.” Nos, ez a megfogalmazás túl általánosnak tűnik fel előttem; azt gondolom, hogy ilyen alapon elég nehéz elválasztani a „külső” és a „belső” tárgyiasságok mibenlétét. Ez a fogalmi elmosódottság megítélésem szerint nem kedvez a gondolatmenet áttekinthetőségének, noha a lényeg tekintve persze lehet követni N. Horváth Béla koncepcióját. A kései versek poétikai jellegzetességét úgy kívánja leírni, mint a költői én fokozatos visszaszorulását egy saját maga teremtette világba, amely folyamatosan konfrontálódik a környező „külső” világgal, s ezt a konfrontációt permanens vereségként reprezentálja lírailag. Ebben a tekintetben nincs vitám a szerzővel; mindössze arra kívántam rávilágítani, hogy az általa leírt korszakváltás pontosabb poétikai leírása talán finomabb és összetettebb fogalma apparátust tenni szükségessé.

Összegezve véleményemet: N. Horváth Béla disszertációja tárgyának fölényes ismeretéről tanúskodik. A teljes József Attila-életmű áttekintése során mozgósítja a hagyományos filológiai eszköztárat és a legújabb elemzési módszereket egyaránt. Művek egész soráról ad olyan értelmezéseket, amelyek bizvást újszerűnek tekinthetők, ezért az értekezést a költőről szóló szakirodalom megkerülhetetlen teljesítményeként értékelhetjük. Ennek alapján javaslom a nyilvános vita kitűzését, valamint a mű akadémiai doktori értekezésként való elfogadását, s a jelöltnek az akadémiai doktori cím odaítélését.

Angyalosi Gergely